

Методи і форми організації навчання

Процес навчання пов'язаний з використанням певних способів, прийомів, завдяки яким діти опановують нові знання, розвиваються розумово, у них формуються необхідні для пізнавальної діяльності особистісні якості. Для позначення сукупності цих способів використовують поняття «метод» (грец. — спосіб пізнання, шлях руху до істини). Водночас він є і сукупністю приписів, вимог, принципів, які регламентують процес вирішення конкретного завдання.

У сфері дидактики особливу роль відіграє метод навчання, в якому поєднується спосіб діяльності того, хто навчає, і спосіб навчальної діяльності дитини.

Метод навчання —

система послідовних способів взаємопов'язаної діяльності педагога і дітей, спрямована на досягнення навчально-виховних завдань.

На практиці метод навчання постає як спосіб роботи вихователя, завдяки якому дошкільник засвоює знання, уміння, навички, розвиває свої пізнавальні здібності. Метод навчання спрямований на забезпечення взаємозв'язку пізнавальної та практичної діяльності дітей, тому він має і освітнє, і виховне значення. Структурним елементом методу навчання є *прийом навчання* — конкретна дія вихователя чи дитини.

Особливості методів навчання

Залежно від змісту навчального матеріалу обирають спосіб його засвоєння, тобто конкретний метод навчання. Наприклад, опанування знань про навколишню дійсність вимагає передусім зорового, слухового та інших видів сприймання, а отже, наочних і практичних методів. Осмислення матеріалу забезпечують бесіда, пояснення, розповідь, тобто словесні методи.

Конкретний метод визначає особливості діяльності вихователя і дітей, напрям процесу навчання. Як правило, в педагогічній практиці орієнтуються на комплексне застосування різноманітних методів.

Використовувані у дошкільній дидактиці методи навчання класифікують за різними ознаками. За джерелами знань розрізняють наочні, словесні та практичні методи.

Наочні методи. Особливість цих методів навчання полягає у набутті дітьми знань шляхом сприйняття окремих процесів, явищ, предметів або їх зображень. Наочні методи широко використовують при повідомленні дошкільникам нової інформації. За словами К. Ушинського, вони ґрунтуються на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих дитиною. «Цей хід навчання від конкретного до абстрактного, від уявлення до думки такий природний і ґрунтується на таких зрозумілих психічних законах, що відмовлятися від його необхідності може лише той, хто зовсім відхиляє необхідність дотримуватися у

навчанні вимог людської природи взагалі і дитячої особливо». До цієї групи методів належать спостереження і демонстрація.

Спостереження. Воно є провідним у навчанні дітей дошкільного віку. Суттю спостереження є безпосереднє, цілеспрямоване, планомірне сприйняття дітьми процесів, явищ, об'єктів навколишнього світу за допомогою органів чуття, без втручання у їх буття.

Під час спостереження активно взаємодіють сприймання, мислення і мовлення, дошкільники виокремлюють у предметах і явищах основні, суттєві ознаки, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, залежності, засвоюють основні знання. Воно максимально відповідає особливостям пізнавальної діяльності дітей, сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей (інтересу до навколишнього світу, допитливості, спостережливості), удосконалює сенсорні процеси (відчуття, сприймання).

Спостереження буває короточасним (наприклад, за поведінкою тварини) і тривалим (за будівництвом будинку, ростом рослини тощо).

У процесі навчання використовують такі види спостережень:

— розпізнавальні спостереження. Їх застосовують у всіх вікових групах для ознайомлення з новими об'єктами, уточнення та розширення уявлень дітей;

— спостереження за зміною і перетворенням об'єктів. Полягають у зіставленні стану об'єкта на конкретний час із попереднім його станом, виокремленні серед різноманітних ознак тієї, що свідчить про зміну. Такі операції стимулюють розвиток пізнавальної активності дітей;

— репродуктивні спостереження. Вони засновані на відтворенні образу об'єкта, формують вміння використовувати знання у вирішенні практичних і пізнавальних завдань.

Дошкільна педагогіка ставить такі вимоги до спостереження як методу навчання:

- 1) умотивованість, чіткість формулювання мети спостереження, доцільність завдань, які ставить перед дітьми вихователь;
- 2) врахування рівня розвитку дошкільнят, їхніх інтересів при виборі об'єкта спостереження, конкретності об'єкта;
- 3) планованість розгортання процесу спостереження.
- 4) цілеспрямована активізація інтересу дітей з метою задіяння різних органів чуття;
- 5) стимулювання самостійності, розумової активності дошкільників під час спостереження за об'єктами, використовуючи словесний супровід (проговорювання дітьми назв об'єктів, вказівки вихователя, його запитання);

б) використання знань, вражень, набутих під час спостереження, у подальшій діяльності дошкільників (на заняттях, у грі тощо).

Демонстрація. Її використовують для уточнення, узагальнення і систематизації знань дітей про предмети і явища, формування уявлень про недоступні для безпосереднього сприймання об'єкти. Метод демонстрації полягає у показі дітям натуральних предметів або їх зображень (картин, діапозитивів, кінофільмів). Використовуваний під час демонстрацій ілюстративний матеріал повинен реально відображати навколишню дійсність, не спотворюючи її, а його зміст — відповідати пізнавальним можливостям, рівню розвитку дітей.

У дошкільному закладі для демонстрації використовують: спеціально створені дидактичні картини (серії про тварин, пори року); репродукції картин відомих художників (пейзажі, натюрморти, портрети дітей, казкові сюжети); книжну графіку (ілюстрації до художніх творів); предметні картинки, згруповані за відповідними темами («Одяг», «Наше місто», «Праця дорослих» та ін.). У процесі навчання дошкільникам демонструють слайди, діафільми, відеофільми, комп'ютерні програми для дітей. При цьому важливо забезпечувати не лише відповідну для певного віку кількість вражень, а й необхідні гігієнічні умови (тривалість, якість зображення, відстань, освітлення та ін.).

За допомогою демонстрації картин, ілюстрацій, схем формуються уявлення про статичні наочні образи, а при використанні технічних засобів навчання — динамічні.

Словесні методи навчання. Основою цієї групи методів є слово як джерело здобуття знань, що відкриває для дітей можливості виходити у процесі пізнання за межі безпосереднього сприймання. Основними словесними методами, які використовують у навчанні дошкільників, є розповідь, читання (слухання дітьми) творів художньої літератури, бесіда.

Розповідь. Вона збагачує дитину різноманітними враженнями, впливає на її розум, почуття, уяву. Розповіддю є живий, образний, емоційний, логічно структурований виклад подій, заснований на фактичному матеріалі. Розповідь вихователя повинна мати чітко визначену тему, художню форму, бути динамічною, засновуватися на близьких і цікавих для дітей фактах. Вони можуть бути присвячені поточним подіям, праці дорослих, явищам природи, святам та ін.

Найпоширенішими видами дитячих розповідей, які використовують у навчальному процесі, є перекази літературних творів, розповіді за картинами, про предмети та іграшки, про події з власного досвіду, складання казок, закінчення початку розповіді вихователя та ін.

Читання (слухання дітьми) творів художньої літератури. Цей метод навчання сприяє розширенню знань дошкільників про предмети і явища, формуванню художніх смаків, умінь сприймати й аналізувати художні твори, відтворювати словесні образи, простежувати і розуміти зв'язки у творі, виникненню співпереживання.

Бесіда. Її використовують для узагальнення і систематизації знань. Беручи участь у бесіді, дитина повинна знати, про що йдеться, уміти включатися в діалог, підтримувати і розвивати його, слухати і розуміти співбесідника, керувати своєю увагою та ін.

Важливо правильно побудувати бесіду, враховуючи її вид (вступна, підсумкова), підібрати питання, які повинні бути простими і зрозумілими за змістом, короткими і чіткими за формою. Вони можуть бути констатуючими, при-чинно-наслідковими, проблемними.

У роботі з дошкільниками використовують такі види бесіди:

- етична (її метою є формування моральних уявлень дітей);
- пізнавальна (про події життя, працю дорослих, природу);
- вступна (використовують для підготовки дітей до певної діяльності);
- підсумкова (застосовують з метою уточнення, систематизації знань).

Цей метод використовують у роботі з дошкільниками, які вже мають певний запас знань, комунікативний досвід.

Практичні методи навчання. За допомогою них педагог організовує різноманітну практичну діяльність дітей, що сприяє засвоєнню ними знань, умінь і навичок. Використання практичних методів змінюється з віком дітей, оволодінням ними відповідними вміннями. Якщо у молодшій і середній групах вихователь здебільшого показує способи виконання завдання за зразком, то у старшій групі демонстрація все більше поступається місцем самостійному виконанню роботи за заданими умовами. До цих методів на лежать вправи, ігри, прості досліди, моделювання.

Вправи. Їх суть полягає у багаторазовому повторенні дитиною розумових і практичних дій, зміст яких заданий педагогом. З огляду на функціональне призначення виокремлюють такі види вправ:

- вправи, спрямовані на відтворення навчального матеріалу з метою його закріплення. Вони сприяють формуванню в дошкільників уміння зіставляти одержаний результат із передбачуваним, виправляти помічені невідповідності, розвивають самоконтроль. У педагогічній практиці дитячого садка такі вправи є найпоширенішими;
- вправи, спрямовані на використання засвоєних знань, умінь і навичок у нових умовах. Вимагають від дітей розвиненої самостійності, наполегливості у досягненні мети;
- творчі вправи. Передбачають застосування нових дій і операцій, якими дошкільники ще не оволоділи.

Рациональному використанню вправ сприяє чітке формулювання перед дітьми навчального завдання, демонстрація способів виконання, поступове ускладнення їх з урахуванням вікових можливостей та індивідуального розвитку дошкільнят, володіння ними навичками самоконтролю, а також диференційований аналіз та оцінка результатів їх виконання.

Ігри. Цей метод передбачає застосування у навчанні елементів ігрової діяльності, внаслідок чого дидактичне завдання стає більш зрозумілим, доступним і привабливим для дитини, а процес навчання — цікавішим.

Гра сприяє розвитку довільної уваги, активізує мислительну діяльність, творчу думку і волю дошкільників. Особливо часто звертаються у дитячому садку до автодидактичних ігор, під час яких дії дітей регулюються певним завданням і правилами. Використовують їх з метою закріплення, узагальнення, систематизації знань як на заняттях, так і в повсякденному житті.

Прості дослід. Полягають у перетворенні предмета, явища чи ситуації з метою виявлення прихованих якостей об'єктів, установлення зв'язків між ними та ін. Такі дії є пошуковими. Їх зміст залежить від навчально-пізнавальних завдань, які ставить вихователь, можливостей дитини діяти самостійно.

Пошукові дії дошкільнят можуть бути спрямовані на виявлення властивостей предметів (важкий — легкий; плаває — тоне) та їх станів (перехід води у пару тощо). До такої діяльності, як правило, залучають старших дошкільників, а дітям молодшого і середнього дошкільного віку пропонують виконувати окремі пошукові дії. Поступово вони переходять від спроб певним способом досягти практичного результату до дій, спрямованих на пізнавальний результат, виявлення прихованих властивостей предметів та їх зв'язків.

Моделювання. Його основою є принцип заміщення, згідно з яким реальний предмет заміщується його зображенням або певним знаком. Створення та використання моделей цінні для формування знань про властивості, зв'язки предметів і явищ. Вони дають змогу простежити недоступні для безпосереднього споглядання зв'язки.

У навчанні дітей дошкільного віку використовують предметні (аналогічні предмету фізичні конструкції), предметно-схематичні (суттєві компоненти об'єкта, зв'язки між ними позначають за допомогою предметів-замінників і графічних знаків), графічні (графіки, формули, схеми та ін.) моделі.

За типом пізнавальної діяльності виокремлюють такі методи навчання: пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний), репродуктивний (відтворюючий), частково-пошуковий (евристичний), проблемний, дослідницький.

Пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний) метод. Його використання вихователем забезпечує сприймання, усвідомлення та запам'ятовування дітьми фактів і

явищ. Цінність цього методу полягає в тому, що він сприяє засвоєнню і відтворенню значного обсягу знань. При цьому вихователь має змогу використати різні форми викладу матеріалу (фронтальну, групову, індивідуальну).

Репродуктивний метод. Заснований на відтворенні знань, повторенні способів діяльності за завданням педагога. Із цією метою використовують неодноразове повторення виконання одного й того самого завдання, а також варіативних, схожих з раніше засвоєними зразками.

Частково-пошуковий (евристичний) метод. Суть його полягає в тому, що педагог доручає дітям завдання, які є окремими етапами розв'язання проблеми. Дошкільники повинні сприйняти завдання, осмислити його умови і самостійно знайти шляхи його вирішення.

При цьому вихователь може запропонувати таку схему пошуку:

- приймати, а потім і самим висувати пізнавальне завдання;
- пропонувати здогадки про причини і наслідки спостережуваних явищ;
- обирати і використовувати способи перевірки висунутих здогадок;
- аналізувати факти, робити висновки. Проблемні ситуації виникають часто у повсякденному житті дитячого садка, тому вихователю важливо максимально застосовувати частково-пошуковий метод у вирішенні їх дітьми.

Проблемний метод. Використовують його для активізації розумової діяльності дітей. Як відомо, інтерес до проблемних завдань у них виникає досить рано і розвивається протягом усього дошкільного віку. Для педагога, який вирішив використати цей метод, головне правильно сформулювати проблему, стимулювати самостійний пошук дітьми шляху її вирішення.

У навчанні дошкільників використовують такі види проблемно-ігрових завдань:

- завдання, які вимагають установлення просторових і функціональних зв'язків (ігри для дітей раннього й дошкільного віку типу «Одягни ляльку»);
- завдання, що вимагають розкриття причинних зв'язків (вправа «Човник» із двома човниками, в одного з яких діряве дно);
- завдання, які вимагають знання способів дії з предметами (лото «Кому що потрібно?»);
- завдання, спрямовані на класифікацію предметів (гра «Прибери зайве» та інші);
- завдання, розраховані на словесне вирішення на основі уявлень про залежність предметів і явищ (словесні логічні задачі, загадки тощо).

Проблемне навчання пов'язане із мисленням дитини, стимулює його розвиток. Тому важливо, крім мотивації такої навчальної діяльності, максимально враховувати рівень знань, можливості мислення дошкільника.

Дослідницький метод. Він заснований на складанні педагогом і пропонуванні дітям проблемних завдань для пошуку рішення. Діти мають сприйняти вказану вихователем або самостійно побачити існуючу проблему, усвідомити її умови, спланувати етапи і засоби вирішення, проаналізувати успішність роботи на кожному етапі. Дослідницьке завдання вони розв'язують самостійно, а педагог лише коригує за необхідності їхні дії.

Метод розвитку творчих здібностей дітей на основі теорії вирішення винахідницьких завдань. За допомогою спеціальних вправ дошкільників знайомлять із законами діалектики, вчать системного аналізу, підводять до пошуку, погляду на предмети і явища з різних боків, бачення суперечностей в об'єкті (щось у ньому добре, а щось погане, щось корисне, а щось шкідливе тощо). Діти опановують навички вирішення проблем, використовуючи прийоми аналізу об'єктів у різних часових і просторових вимірах (ігри «Чим може бути?», «Добре — погано», «Навпаки», викладання візерунків з камінчиків («малювання камінчиками»), спостереження за «живими хмаринками», уявлення себе на місці спостережуваного об'єкта, зміна характеру літературного героя та ін.).

Метод розв'язання винахідницьких завдань. Допомагає активізувати навчальний процес, оскільки стимулює пошук дошкільниками нетрадиційних рішень, уберігає їх від стереотипів мислення, розвиває нетрадиційний погляд на предмети і явища, привчає дітей, не довіряючи чужому досвіду, шукати свої шляхи вирішення проблем і відстоювати власну думку.

У педагогічній науці методи навчання класифікують і за такими критеріями:

- за логічними механізмами засвоєння знань: індуктивні (пізнання загального через часткове), дедуктивні (пізнання часткового через загальне);
- за особливостями взаємодії у процесі навчання: методи викладання, методи учіння;
- за дидактичними функціями: методи первинного засвоєння, узагальнення засвоєного, контролю та перевірки;
- за характером знань: метод повідомляючого навчання й осмислення нових знань, метод проблемного навчання і проблемного навчального пізнання.

Обираючи і використовуючи конкретний метод, педагог має усвідомлювати, завдяки чому він зможе якнайкраще організувати спільну діяльність із дитиною, щоб вирішити дидактичне завдання.

Жодна класифікація не вичерпує всієї сукупності використовуваних на практиці методів навчання, тому не має абсолютного визнання у педагогічному середовищі.

